

Submission: 02.11.2019
Acceptance: 02.01.2020

Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecindeki Parametreleri

Burak Ercoşkun¹

Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecindeki Parametreleri

Parameters of Turkey's Democratisation Process

Öz

Modern zamanların hâkim ve büyümlü ideolojisi demokrasi; yoksul ülkelerin ulaşmak istediği, batılı zengin ülkelerin koruma iddiasında oldukları ideal hayat tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir zamanlar kutsal değerler için patlayan savaşlar artık demokrasiyi korumak veya yaymak için çıkmaktadır. Demokrasiyi inşa etme amacı öylesine büyümlü bir hedef ki hemen hemen bütün toplumlar ve ülkeler etkisine kapılmıştır. Demokrasinin varlığı ekonomik yoksullukların ve siyasi tikanlıkların başlıca devası kabul edilirken, yokluğu geri kalmışlığın sebebi olarak görülmektedir. Ekonomik ve toplumsal refahın sağlanmasının yolu da demokratik ilerlemedir. Bu makalede; öncelikle demokrasi kavramına, ilkelerine ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimine yer verilecektir. Bunun ardından Türkiye'de demokrasinin gelişim süreci ele alınacaktır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde etkili olan unsurları belirterek demokrasi bilincine sahip olunmaması halinde demokrasinin gelişme kaydedemeyeceğini vurgulamaktır.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Politik kültür, Demokratik dönüşüm, Türkiye'de demokrasi

Abstract

Democracy, the dominant and magical ideology of modern times, is the ideal lifestyle that the poor countries want to reach, whereas the western wealthy countries claim to protect. The wars that burst for sacred values once are now emerging to preserve or disseminate democracy. The aim of building democracy, is such a magical phenomenon that almost all societies and countries have been influenced by. The existence of democracy has been seen as the remedy of economic poverty and political congestion, its absence on the other hand as the cause of underdevelopment. Democratic progress is the ensuring way of the economic and social welfare. In this article; primarily, the concept of democracy, its principles and the historical development of the process will be researched. Then the development process of democracy in Turkey will be discussed. The aim of this study is to emphasize that democracy cannot be developed if Turkey is not conscious of democracy by specifying the elements that are effective in the democratization process.

Keywords: Democracy, Political culture, Democratic transformation, democracy in Turkey

1. Giriş

Devletler var oldukları süre boyunca birçok değişim yaşamakla birlikte diğer devletleri de bu değişimleriyle etkilemektedirler. Buna en çarpıcı örnek olarak Huntington'ın kartopu benzetmesi yaptığı II. Dünya Savaşı'ndan demokratik bloğun galip çıkması sonucu tüm dünyayı etkisi altına alan demokrasinin etkisi gösterilebilir (Huntington, 1991, s. 101-106). Günümüzde yönetim biçimlerinin en iyisi sayılan demokrasi; aynı zamanda ulaşılmaması, sonrasında da sürdürülebilmesi açısından en zor olanıdır. Eksikliklerine rağmen demokrasiyi bu denli çekici kılan ve diğer rejimlerden ayıran özellikleri, zorbalığı önlemesi, temel hakları garanti altına alması, kişisel özgürlük ve insani gelişim sağlaması, kendi kaderini tayin etme ve ahlaki özerklik sunması ile refah seviyesinin artmasına yardımcı olmasıdır. Diğer taraftan da demokrasiden vazgeçebilmek için en az demokrasi kadar güçlü bir siyasal rejime ihtiyaç vardır ki insanlık günümüzde buna sahip değildir (Yayla, 2000, s. 230). İnsanlığın demokrasiye ulaşabilmek adına geçirdiği uzun hazırlık süreci bir tarafa dursun, henüz ne ifade ettiği ve hangi düşünceleri kapsadığı üzerinde tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Bu noktada bir dönem İngiliz İşçi Partisinin liderliğini

¹ Lecturer at Istanbul Yeni Yüzyıl University, Istanbul-TURKEY, burak.ercoskun@yeniuyuzuil.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1163-3906

de yürüten siyaset kuramcısı Harold J. Laski'nin (1962) şu tespitini aktarmak yerinde olacaktır; "Demokrasinin hiçbir tanımı; demokrasi kavramının ifade ettiği geniş tarihi kucaklayamaz."

Kökleri Antik Yunan Perikles Dönemi Atina'sına dayandığı kabul edilen demokrasinin günümüze gelene kadar toplumlarca farklı tatbik edildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle toplumlar demokrasiyi hukuksal, politik ve sosyo-ekonomik açıdan kendi yapılarına göre farklı bir biçimde yaşamışlardır. Demokrasinin gelişim süreci toplumların yapısına ve çağdaşlaşma anlayışına paralel bir seyir izlemiştir. Bu noktada demokratik değişimin hangi etkenlerce belirlendiği konusu önem arz etmektedir. Demokratik değişim dış etkenlerle ve bu etkenlerin beraberinde getirdiği toplumsal değişimle doğrudan ilişkilidir. Toplumsal değişim de beraberinde ekonomik değişim şartını getirmektedir. Buna göre bir toplumda demokratik dönüşümün yaşanabilmesi için söz konusu toplumun; yurttaşlık bilincinin yüksek olduğu, kitle iletişim araçlarının eğitici sunumlarından yararlanabildiği, etkin ve girişimci bireyler yetiştirecek eğitim olanaklarına erişebildiği, bireylerin ekonomik, siyasal ve toplumsal ihtiyaçlarının eşit olarak karşılanabildiği bir kentleşme seviyesine sahip olması gerekmektedir. Bu seviyelere ulaşmak sanayileşmeyle, kişi başına düşen gelir oranıyla yani kısaca ekonomik refahla doğru orantılıdır. Demokratik dönüşüm birtakım geleneksel ve dini unsurların bir engel olmaktan çıkarılmasını gerektirmektedir. Ek olarak bireyin kişiliğinin oluşmasında etkili olan ailenin yapı itibarıyla katılımının sağlandığı ve kuşak çatışması ile gelenekselliğe yer vermeyen çekirdek aile tipine uydurulmasını da şarttır. Bu etkenler toplumun hukuksal ve siyasal düzenlemelerinin varlığını da beraberinde getirmektedir. Başlarda toplumlarca farklı bakış açılarıyla değerlendirilen demokrasinin dünya genelinde itibar görmeye başlaması da 20. yüzyılı bulmuştur.

Türkiye'de ise demokratikleşme girişimlerinin kökeni Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısında bütünlüğünü korumak üzere, Ortaylı'nın (2018, s. 7) ifadesiyle de askeri zaruretten bir sonucu olarak gerçekleşen modernleşme hareketlerine dayanmaktadır. 1808 yılındaki Sened-i İttifak ile başladığı kabul edilen bu girişimlerin günümüze kadar izlediği seyir ve yaşanan gelişmeler Karpat'ın (1996, s. 23) da ifade ettiği gibi henüz tam bir demokratikleşmenin sağlanamadığını göstermektedir.

Bu bilgiler ışığında ilk bölümde demokrasi kavramı üzerinde durulmuş, ne ifade ettiği ve unsurlarının neler olduğuna kısaca değinilmiştir. Ardından tarihi süreç içerisinde demokrasinin gelişimi ve bu zaman diliminde ortaya çıkan modelleri hakkında bilgi aktarılmaya çalışılmıştır. Çizilen bu çerçeve sonrasında Türkiye'de demokrasinin gelişimi ve karşılaştığı engellere geçilmiştir. Türkiye demokrasisi, gelişim süreci boyunca ne gibi engellerle karşı karşıya kalmıştı ve kalmaktaydı? İşte çalışma esas olarak bu soruya yanıt aramaktadır.

2. Demokrasi: Olgu, Kavram ve İlkeler

Bir zamanlar Doğu Almanya'nın resmi adı (Demokratik Alman Cumhuriyeti) ya da günümüzde Kuzey Kore'nin tam adında (Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti) olduğu gibi devlet isimlerinde de yer alan demokrasi kavramı birçok farklı tanımla bünyesinde barındırmaktadır. Karşılaşılan pek çok anlam ve demokrasi kavramından türeyen geniş literatür, demokrasinin kuşatıcı bir biçimde tarif edilmesini neredeyse imkânsız kılmaktadır.

Eski Yunanca halk anlamına gelen "demos" kelimesi ile yönetim, iktidar anlamına gelen "kratia" kelimesinin köklerinden türetilen demokrasi, halk yönetimi anlamına gelmektedir (Gözübüyük, 2003, s. 22). Demokrasi hem teorik hem de kurumsal yönde derin bir tarihi geçmişe ve tecrübeye sahiptir. Pek çok düşünür ortaya koydukları fikir ve yaklaşımlarla birçok siyasal yapıda kurumsal uygulamalarındaki tecrübeleriyle demokrasinin Antik Yunan'dan başlayıp günümüze kadar uzanan gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Ancak halkın çok farklı ilgi, çıkar ve taleplere sahip karmaşık yapısı bugün demokrasi olarak bildiğimiz yönetim şeklini farklı kavramlarla açıklama gereğini doğurmuştur. Sonuç itibarıyla de her toplum değişikliğinde kendini

yeniden inşa ederek zamanla anlam kayması ve yorum enflasyonuna maruz kalmıştır (Coşkun, 1997, s. 135).

Kavramsal bazda insanlığa mal olan demokrasi hakkında, ne ifade ettiğini bilen bilmeyen herkesin bir fikri olması kelimenin anlamını oldukça karmaşık bir hale getirmiştir. Bu tanımlamayı yapan eserlere bakıldığında da öncelikle kavramın belirsizliğine ilişkin tespitlere yer verildiği görülmektedir (Marshall, 1999, s. 140). Demokrasi kavramının bu denli karmaşık bir hal almasında çoğu insan tarafından kabul gören bir anlayış olması etkilidir (Levy, 1988, s. 88). O kadar etkilidir ki modern çağ siyasetçilerinin demokratik olmasalar bile kendilerini öyleymiş gibi gösterdikleri ve rakiplerini demokratik olmamakla eleştirdikleri bir durum da söz konusudur (Stanley, 2006, s. 699). Sartori de (1996) bu noktada demokrasinin, siyasette genellikle bir düşünceyi açıklamaktan ziyade gizlemek için kullanılan bir araç olarak görüldüğünü belirtmiştir. Sartori'nin diğer bir görüşü ise sözcük anlamının demokrasiyi anlamaya yetmeyeceği ve "demokrasi nedir"i "demokrasi ne olmalıdır"dan ayırmanın mümkün olmayacağı şeklindedir (1996, s. 8). Öte yandan Birch'e (1993) göre karışıklığın iki sebebi vardır. Birincisi demokrasi kavramının yönetim sistemi olmakla birlikte diğer sosyal ilişkileri tanımlamada da kullanılmasıdır. İkincisi ise siyasi sistem terimlerin belirsizliği, bu terimleri açığa kavuşturmanın güçlüğü ve teorisyenlerinin demokrasi konusundaki birbirleri ile olan uyumsuzluklardır. Sosyal anlayış olarak bakıldığında ise Steven Levitsky ve David Collier'in 1995 yılında yayımladıkları "Sıfatlarla Demokrasi" adlı makalede demokrasiyi 550 farklı biçimde ortaya koydukları görülmektedir (1997, ss. 430-451). Karadağ'ın iddiasına göre demokrasinin bu denli farklı biçim ve tanım olarak ayrılmasının bir nedeni olarak siyasal rejimlerin demokrasiyi referans göstererek kendilerini meşrulaştırmaya çalışmalarıdır (2006, s. 75).

Demokrasi üzerine yapılan ilk yazılı değerlendirme M.Ö. 5.yüzyılda kaleme alınan Herodot Tarihinin 3. cildinde bulunmaktadır. Yapıta göre demokrasi halk egemenliği olarak nitelendirilmiştir (Kışlalı, 1995, s. 198). İlk olarak Atina'da karşılaşılan demokrasi için o dönemin ünlü düşünürleri tarafından olumsuz yorumlar yapılmıştır. Demokrasi yönetimi Platon'a göre devletin en kötü hastalığı olarak tanımlanırken, Aristo anayasadan sapma olarak ifade etmiştir (Schmidt, 2002, s. 28). Yeniçağ'a kadar günümüzdeki saygınlığına ulaşamayan demokrasiden 1795'te Kant "despotluk" olarak söz etmiştir. Demokrasinin günümüzdeki asaletine kavuşması ise Spinoza, Rousseau ve Tocqueville gibi düşünürlerin tarifleri ile mümkün olmuştur. Emmanuel-Joseph Sieyes ile birlikte de günümüz demokrasilerinin teorik çerçevesi oluşturulmuştur (Göztepe, 2010, s. 130-173).

Tüm yönetim şekillerinde olduğu gibi demokrasi de bazı ilkelere dayanmakta ve bu ilkeler çerçevesinde ideal olana ulaşmaya çalışmaktadır. Bu ilkelerin bazıları şunlardır:

Özgürlük ve Eşitlik: Bir ülkede demokrasinin varlığından söz edebilmek için olması gereken temel değer özgürlüktür. Özgürlükten kastedilen şey ise bireylerin yasal sınırlar içinde kalarak başkalarının özgürlüğünü kısıtlamadan dilediğini yapabilmesidir. Bu duruma; yaşam, çalışma, eğitim, hak arama, haberleşme, düşünce özgürlüğü gibi özgürlükler örnek gösterilebilir (Tanilli, 1996, s. 39). Bu özgürlüklerin olmadığı toplumlarda temel haklardan ve demokrasiden söz edilemez. Başka bir deyişle demokrasinin olduğu toplumlarda bireyler her türlü düşünceyi özgürce savunabilmektedir. Demokrasiler için diğer bir olmazsa olmaz ilke eşitliktir. Burada da esas kriter bireylerin yasalar önünde, karar alma sürecinde ya da devletin sunmuş olduğu hizmetlerde din, dil, ırk, inanç, eğitim, cinsiyet vb. farklılıkların gözetilmeden uygulamada herkese eşit olmasıdır (Öztekin, 2010, s. 63). Sonuç itibariyle demokrasilerde halkın egemenliği ancak bireylerin statü farkı gözetilmeden yönetimlere katılabilmesiyle mümkün olmaktadır.

Siyasal Temsil: Demokrasiler için gerekli olan bir diğer unsur siyasal temsildir. Siyasal temsil ilkesindeki amaç ülke yönetimi için gerçekleşen yarışa her türlü ideoloji ve düşüncenin kısıtlanmadan ve örgütlenmesi engellenmeden katılabilmesi, bu düşüncenin meclislerde temsil edilebilmesi, hak ve çıkarlarını savunabilmesi ve seslerini duyurabilmesidir. Muhalefetin yer almadığı sadece belirli kesimin katıldığı bir ülke yönetimi yarışında demokrasiden söz edilememektedir (Duverger, 1974, s. 15).

Siyasal Katılım: Bu ilke mümkün olduğunca fazla kişinin katılımı ile halkın kendisini yönetecek kişileri seçmesi, seçim sonrasında örgütleri aracılığı ile zaman zaman siyasal iktidarın uygulama kararlarına katılabilmesi, verilecek olan o kararlarda etkili olabilmesidir. Örnekleri Batı Avrupa ülkelerinde görülen katılımçılıkta her türlü meslek grupları çeşitli düzeylerde örgütlenme hakkına sahiptir. Ayrıca örgütler kendi aralarında birleşerek federasyon sonrasında da konfederasyon oluşturabilmektedir. Böylelikle çok sayıda üyeye sahip olarak ve farklı kesimleri temsil ederek özellikle toplumsal sorunlarda siyasi iktidar üzerinde bir baskı oluşturup onları yönlendirmeleri hatta yeri geldiğinde değiştirebilecek güce sahip oldukları bile söylenebilir (Tanilli, 1996, s. 37-38).

Haklar: Gözler'e (2001) göre özgürlüğün somutlaştırılmış biçimi olan hak kavramı sosyal ve ekonomik haklar ile siyasal haklar olarak iki gruba ayrılabilir. Bireylerin yaşam standardı, eğitimi, istihdamı ve diğer ihtiyaçları karşılayacak olan sosyal ve ekonomik haklar toplumdaki farklılıkları azaltacağından dolayı yünden demokrasiyi etkilemektedir. İfade özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğü, toplantı ve gösteri yapma gibi haklar da siyasal hak ve özgürlükler kapsamına girerek demokrasinin gelişimine doğrudan etki yapmaktadır (Beetham ve Boyle, 1998, s. 11).

Söz konusu ilkelerin yanı sıra bir yerde demokrasinin var olabilmesi yer, zaman ve koşullar açısından farklılık göstermektedir. Diğer bir ifadeyle de ülkelerde demokrasinin var olması çeşitli sebeplerden oluşan bir kombinasyona bağlıdır. Ancak genel olarak bir ülkede demokratikleşme; otoriter rejimin sona ermesi, demokratik rejimin kurulması ve bu demokratik rejimin pekişmesi süreçlerini içerir (Huntington, 1996, s. 34-37). Bu bağlamda demokrasinin gerçekleşmesi için gerekli olan unsurları ifade etmek gerekirse; partiler, seçimler, siyasi eşitlik, yarışmacı siyaset, siyasal iktidarın seçimle değişmesi, yine siyasal iktidarın halka hesap verebilirliği, azınlık haklarına saygı, iktidarın değişik seviyelerde paylaşılması, sivil-siyasal haklar, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve son olarak sivil toplum olarak sıralanabilir.

3. Demokrasinin Tarihsel Gelişimi

Siyasi düşüncenin beşiği olarak kabul edilen Antik Yunan dünyası, siyaset ile ilgili olarak bugün hala kullandığımız çok sayıda terimin mucididir. Bu ilkler hem Antik Yunan dünyasındaki siyaset biliminin özgünlüğünü hem de bu deneyim üzerine teorik bir bakışın inşa edildiğini göstermektedir. Bugün siyaset dilimize damgasını vuran demokrasi de yönetim tarzı olarak tarihte ilk kez Antik Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. Bu şehir devletlerinden en çok öne çıkanı ise Atina'dır (Erdoğan, 1997, s. 173).

Demokrasinin beşiği olarak bilinen Antik Yunan'a bakıldığında hem oluşturdukları şehir devletleri tecrübesiyle hem de Sokrates, Eflatun ve Aristo gibi siyasal düşünürleriyle demokrasinin gelişimine katkı sağlamıştır. Doğrudan demokrasinin ilk örneği sayılan Antik Yunan siyasal sisteminin diğer bir adı da Atina demokrasisi olarak bilinmektedir. Ne var ki Atina'da uygulanan demokrasi bugün anladığımız türde bir yönetim tarzı olmaktan çok uzaktır. Teoride şehir devletindeki bütün yurttaşlar mecliste fikrini söyleme ve oy verme hakkına sahiptir. Uygulamaya bakıldığında ise başta kadınlar ve köleler olmak üzere o şehir devletinde doğmayan yabancı kökenli kişilerin mecliste bulunma ve oy verme hakkına sahip olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Atina'nın demokrasiden çok aristokrasi ile yönetildiğini söylemek daha doğru olur (Hüner,

2013). İslam dünyasında Eflatun olarak bilinen Platon demokrasiyi, liyakatin alt üst edildiği ve yoksulların zenginleri baskıladığı anarşik bir sistem olarak tanımlamıştır (Parkinson, 1976, s. 165). Sokrates ve Aristo ise ortaya koydukları destekleyici fikir ve yaklaşımlarla demokrasinin gelişimine katkıda bulunurlar. Sokrates sıradan vatandaşların yönetimde olmasına mesafeli durur. Bununla birlikte soylular yerine bilgili ve erdemli kişilerin yönetimde olması gerektiğini savunur. Aristo ise benzer şekilde halkın çoğunlukta olduğu bir yönetimi önemsemekle birlikte seçkin kişilerin oluşturduğu bir azınlık yönetimini tercih etmiştir. Aristo'ya göre halk toplamda bir araya geldiğinde, seçkin bir azınlıktan üstündür. Ancak Aristo sıradan yurttaşların yönetici olmaktan çok yasaların yapımına katkı sunmalarının daha faydalı olacağını düşünmektedir. Aristo'nun demokrasiye sunduğu katkılardan bir tanesi de iyi ve istikrarlı bir yönetim için güçlü bir orta sınıfın gerekliliğine yapmış olduğu vurgudur. Sosyoekonomik gruplar arasındaki dengesiz gelişimin sosyal patlamalara ve yönetsel sorunlara yol açabileceğini belki de ilk kez dile getiren yine Aristo'dur (Aristo, 1990).

Roma döneminde cumhuriyet kavramı demokrasi kavramının önüne geçmiştir. Yine de bu dönem; düşünürlerinden çok ortaya koyduğu hukuk sistemi, kurumları ve küçük bir cumhuriyetten büyük bir imparatorluğa geçişte yaşadığı yönetsel tecrübeleriyle demokratik yönetimlere katkı sunmuştur. Çağdaş siyasal yönetimlerin norm ve temellerini oluşturan hukuk ilkeleri Antik Roma'da görülmüştür.

Orta Çağ genel olarak feodal yapısı, kilise baskısı ve skolastik düşüncesiyle bilinir. Ancak bu dönemde de sınırlı da olsa demokrasinin gelişimine katkı sunan olgular ortaya çıkmıştır. Ayrıca ardından gelen Rönesans ve Reform hareketleriyle Aydınlanma ve Sanayi Devrimine zemin hazırlayan gelişmeler bu çağda yaşanır. Antik Yunan'da ilk uygulamalarına rastlanan demokrasi Orta Çağ'a kendisini taşıyamasa da diğer adı Büyük Sözleşme olan ve 1215 yılında İngiltere'de ilan edilen Magna Carta, demokrasi adına en önemli gelişme sayılmaktadır. Tarihte ilk kez kralın yetkilerini sınırlayan bu sözleşme anayasacılık hareketinin başlangıcı kabul edilir (Büyükkarağöz ve Kesici, 1998, s. 20).

15. ve 16. yüzyıl demokrasinin gelişiminde önemli kavşak noktalarıdır. Bu zamanlar Rönesans ve Reform Hareketlerinin yaşandığı zamanlardır. Avrupa, kilisenin baskısından kurtulmuş, modernleşme çağına geçmiştir. Skolastik düşünce bu dönemde yıkılmış ve özgür düşünce yayılmaya başlamıştır. Protestanlık, Kalvenizm ve Anglikanizm gibi yeni mezheplerin ortaya çıkmasıyla Avrupa'da mezhep birliği bozulmuştur. Din adamlarının ve kilisenin halk üzerindeki otoritesi sarsılmıştır. Eğitim ve bilim üzerindeki baskılar ortadan kalkmıştır. Bu dönemde demokrasi ve egemenlik tartışmaları açısından ön plana çıkan iki önemli düşünür Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes olmuştur. "Amaca giden her yol mubahtır" sözü ve Makyavelizm olarak adlandırılan anlayışı temsil etmesi ile bilinen Machiavelli'nin eserlerinde rasyonellik ve pragmatizm ön plana çıkmaktadır. İktidarın sınırlarını ve meşruluğunu tartışan Machiavelli'ye göre güvenliğin ve egemenliğin tesisi için güç kullanma da meşru bir araçtır. Halk, güvenliğini sağlayabilmek için bir egemene yetki vermelidir. İnsanların doğuştan eşit olduğunu dile getiren Thomas Hobbes, aynı zamanda "insan insanın kurdudur" sözünün de sahibidir. Bu sebeple çatışma ve savaşın kaçınılmaz olduğunu ve böyle bir ortamda insanların güvenliklerini sağlayabilmek için bir toplumsal sözleşme ile haklarının bir kısmını egemene devrettiğini iddia etmiştir. Devletin varlık sebebini, devletle birey arasında toplumsal bir sözleşmeye bağlayan bu durum aynı zamanda devlete meşruluk kazandırma çabası olarak da değerlendirilmektedir. Hem Machiavelli hem de Hobbes egemenliğe meşru bir sınır çizmeye ve devletin varlığını gerekçelendirmeye çalışmışlardır (Bağcı, 2007, s. 1-19).

Toplumsal sözleşmenin 17. ve 18. yüzyıllardaki temsilciliğini iki büyük düşünür John Locke ve Jean-Jacques Rousseau yapmıştır. John Locke siyasal liberalizmin kurucularından ve en

önemli isimlerinden biri olarak da kabul edilmektedir. İnsanların özgürlük ve eşitliğine vurgu yaparak güçler ayrılığı ilkesini benimseyen Locke, aynı zamanda yasama ve yürütme erklerinin farklı ellerde olmasının bireyler açısından bir güvence oluşturduğunu dile getirmiştir (Uygun, 2003, s. 118-120). Daha sonra bu ilke Fransız düşünür Montesquieu tarafından geliştirilmiştir. Günümüzde çağdaş demokrasilerin en önemli niteliklerinden bir tanesi bu ilkedir. Locke'ın özgürlük, eşitlik, yaşam ve mülkiyet hakkı ile güçler ayrımı üzerine düşünceleri demokrasi kuramının gelişimine büyük katkı sunarken, Amerikan Anayasasına da bir arka plan oluşturmuştur (Heywood, 1997). Fransız Devrimine ve liberal teoriye katkı yaparak bu dönem öne çıkan isimlerden biride Rousseau olmuştur. Rousseau teorisinde eşitlik, özgürlük ve genel irade kavramlarına vurgu yapmıştır. Rousseau, barış koşullarının oluşup toplumsal mutabakatın sağlanabilmesi için bireysel çıkardan ziyade, ortak faydaya dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım çoğunluk için iyi olanın herkes için iyi olacağı öngörüsünü barındırmaktadır. Günümüz siyaset anlayışında milli irade olarak da ifadesini bulan genel iradenin kamu çıkarlarını hedeflediği ve her zaman haklı olduğu varsayılmaktadır. Bu yönüyle Rousseau'nun teorisinin liberal mi yoksa totaliter mi olduğu tartışılmaktadır (Göztepe, 2010).

18. yüzyıl Aydınlanma Çağının üç büyük filozofu olan Locke, Montesquieu ve Rousseau'dur. Onların görüşleri 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesine ve 1789 Fransız Devriminin özgürlük, eşitlik, kardeşlik anlayışına esin kaynağı olmuştur. Sonuçta demokrasi anlayışının gelişiminde kilometre taşları kabul edilen 1787 tarihli Amerikan Anayasası ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ortaya çıkmıştır. Amerikan Anayasası insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını ve hükümetlerin seçimlerle kurulmasını öngörerek Amerika'da ilk liberal demokrasinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Nevins ve Commager, 2005, s. 31). Fransız Anayasası'yla da iktidar halkın seçeceği bir parlamento ile kral arasında paylaştırılmıştır. Bu gelişmeler daha önce sadece küçük topluluklara uyan bir hükümet şekli olarak anılan demokrasinin büyük devletlerin de yönetim şekli olabileceğini göstermektedir. Bundan sonra demokrasi hızla yükselen bir değer haline gelmiştir.

Amerikan ve Fransız Devrimleri sonrasında da demokrasi teorisi gelişmeye devam etmiştir. 19. yüzyılda demokrasi teorisinin gelişiminde John Stuart Mill ve Alexis de Tocqueville isimleri öne çıkmıştır. John Stuart Mill demokrasi teorisine katılımın önemine vurgu yaparak katkıda bulunmuştur. Ayrıca Mill'in iktidarı bölüştürerek özgürlük alanını genişletmeye yönelik yaklaşımı, sivil toplum ve katılımcı demokrasi anlayışının gelişimine katkı sağlamıştır. Tocqueville ise siyaset bilimi klasikleri arasında yer alan "Amerika'da demokrasi" adlı eserinde demokrasinin Amerika'da gelişmesinin ve kök salmasının sebeplerini analiz ederken diğer taraftan da bireysel özgürlüklere ve fırsat eşitliğine dikkat çekmiştir (Dahl, 1993, ss. 30-36). Antik Yunan'da ortaya çıkan demokrasinin gelişim serüveni, birçok kurumsal deneyim ve siyasal düşünürün ortaya koyduğu farklı fikir ve yaklaşımlarla yoğrulup olgunlaşarak günümüzde en önemli ve yaygın yönetim şekli haline ulaşmıştır. 20.yüzyıldan itibaren İngiltere, Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika'da başlayarak birçok ülkeye yayılan demokrasi dalgası, farklı model ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir.

4. Demokratlaşma Dalgaları

Samuel Huntington tarafından modern demokrasinin üç dalga halinde geliştiği iddia edilmiştir (Huntington, 1991, s. 11). Demokratlaşma dalgasını, belli bir zaman dönemi içinde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gerçekleşen geçiş olarak tanımlayan Huntington, yaptığı sınıflandırmanın başlangıç tarihleri ve üç ayrımda değerlendirilmesi eleştirilse de demokrasi tarihini sistematik bir hale getirmiş ve bilimsel analize hazırlamıştır. Bu dal-

gaların her ülkede aynı şekilde cereyan etmediğini ve bazı ülkelerde anılan dalgalarda anti-demokratik rejim ve uygulamaların da var olduğunu belirten Huntington (1991, ss. 26-34), demokrasi dalgalarını tarihleri ve başlamasına neden olan olaylarla şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Birinci Dalga (1828-1926), ABD Başkanlık Seçimleri beyaz erkeklerin %50'si oy kullandı.
- Birinci Ters Dalga (1922-1942), Roma yürüyüşü ve Mussolini'nin iktidarı alması.
- İkinci Dalga (1943-1962), Müttefiklerin Nazi işgalindeki Batı Almanya, İtalya, Avusturya, Japonya ve Kore'de demokratik kurumları tesis etmesi.
- İkinci Ters Dalga (1958-1975), Pakistan'da sıkıyönetim.
- Üçüncü Dalga (1974 -), Portekiz'de Karanfil Devrimi.

Huntington, birinci ve ikinci demokratlaşma dalgalarından sonra demokrasiye geçmiş olan ülkelerinin bir bölümünün yeniden demokratik olmayan yönetime döndüğünü ters dalga olarak ifade etmiş ve ülkeleri Tablo 1'deki gibi sınıflandırmıştır.

Kategori	Ülkelerin Sayısı	Birinci Dalga	Birinci Ters	İkinci Dalga	İkinci Ters	Üçüncü Dalga	Üçüncü Ters
L	2						
K	11						
J	6						
I	1						
H	9						
G	9						
F	3						
E	4						
D	5						
C	10						
B	1						
A	10						
Demokratik Ülkeler		33 (Mak)	11 (Min)	51 (Mak)	29 (Min)	62 (Mak)	59 (Min)
Net Değişim		33	-22	40	-22	33	-3
Ülke Toplamı = 71							

Demokratik veya Yarı Demokratik Evreler

Daha önceden demokratik olan ülkelerin, demokratik olmayan evreleri

Tablo 1. Demokratlaşma Dalgaları ve Ters Dalgalar (Huntington, 1991).

Tablo 1’de harf grubuna göre ayrılan kategorilerde yer alan ülkeler ise şu şekildedir:

A grubu	Avustralya, Kanada, Finlandiya, İzlanda, İrlanda, Yeni Zelanda, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, ABD
B grubu	Şili
C grubu	Avusturya, Belçika, Kolombiya, Danimarka, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç
D grubu	Arjantin, Çekoslovakya, Yunanistan, Macaristan, Uruguay
E grubu	Doğu Almanya, Polonya, Portekiz, İspanya
F grubu	Estonya, Letonya, Litvanya
G grubu	Botswana, Gambia, İsrail, Jamaika, Malezya, Malta, Sri Lanka, Trinidad ve Tobago, Venezuela
H grubu	Bolivya, Brezilya, Ekvator, Hindistan, Güney Kore, Pakistan, Peru, Filipinler, Türkiye
İ grubu	Nijerya
J grubu	Burma, Fiji, Gana, Guyana, Endonezya, Lübnan
K grubu	Bulgaristan, El Salvador, Guetemala, Haiti, Honduras, Moğolistan, Namibya, Nikaragua, Panama, Romanya, Senegal
L grubu	Sudan, Surinam

Tablo 2. Tablo 1’deki ülkelerin sınıflandırılması (Huntington, 1991).

5. Demokrasinin Uygulanış Biçimleri

Demokrasi kavramının tanımlandığı çağın hukuksal, sosyal ve siyasal yapısına göre farklılaştığı ve bu sebeple çeşitli tanımları olduğu belirtilmişti. Günümüzde evrensel yakın bir şekilde kabul gören bu kavram aynı zamanda ortaya çıktığı andan itibaren tartışılmıştır ve farklı uygulanış biçimleriyle hayata geçirilmiştir. Bu uygulama biçimleri demokrasinin nasıl algılandığını, halkın hakimiyet hakkını nasıl kullandığını göstermesi açısından önemlidir (Bal, 2014, ss. 213-229).

Doğrudan Demokrasi: Demokrasi modellerini ele alırken önce doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi arasındaki farkı açıklamak gerekmektedir. Bu kapsamda doğrudan demokrasiyi araçlar olmaksızın halkın kendi kendini doğrudan yönettiği yönetim şekli olarak açıklamak yerinde olacaktır. Bu demokrasi modelinin ön planda tuttuğu unsurlar siyasal eşitlik, çoğunluk yönetimi ve halk katılımı şeklinde sıralanabilir. Doğrudan demokrasinin en eski ve en önemli örneği Antik Yunan Atina’sında görülmüştür. Doğrudan demokrasi halk yönetiminin ve egemenliğinin ideal bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. Bu demokrasi modelinin uygulanabilmesi için bazı şartların var olması gerekmektedir. Bunlar; nispeten kültürel olarak türdeş bir toplum, küçük bir nüfus ve halk arasında birbirine yakın zenginlik ve mülktür. Bu şartların sağlanabilmesi oldukça güç olduğundan dolayı doğrudan demokrasi uygulamalarına tarih boyunca pek rastlanmamıştır (Gözler, 2010, ss. 115-116).

Temsili Demokrasi: Temsili demokrasi halkın kendi adına yönetimi gerçekleştirmek üzere temsilcilerine vekalet verdiği yönetim şekli olarak tanımlanabilmektedir. Ülke nüfuslarının artması, bu nüfusun heterojen bir yapıda olması ve siyasal ya da ekonomik yönden farklı çıkar gruplarının oluşmasıyla birlikte doğrudan demokrasi uygulamaları imkânsız hale gelmiştir. Bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Kıta Avrupası’ndaki büyük devletlerin yönetilmesi farklı bir demokrasi türünü gerektirmiştir. Son birkaç yüzyılda bu ülkelerde ortaya çıkan yönetim tarzı, modern dünyadaki en temel demokrasi çeşidi olarak gelişmiş ve farklı isimler altında nitelendirilmiştir. Örneğin hukuki olarak iktidarı sınırladığı için anayasal demokrasi, bireysel hak ve özgürlükleri esas aldığı için liberal demokrasi ve bu modeli uygulayan ülkeleri kapsayan coğrafi konumdan dolayı Batı demokrasisi olarak adlandırılan bu yönetim tarzı,

halkın yönetime katılımı için kullandığı teknikten dolayı daha yaygın şekilde temsili demokrasi olarak bilinmektedir. Temsili demokrasi siyasal eşitlik, çoğunluk yönetimi ve katılım gibi bazı unsurlar bakımından doğrudan demokrasiye benzemekle beraber, politikaların kapsamı ve uygulanması gibi konularda da doğrudan demokrasiye ayrılmaktadırlar (Gözler, 2010, s. 117).

Yarı Doğrudan Demokrasi: Doğrudan ve temsili demokrasinin birleşimi olarak değerlendirilen bu demokrasi modelinde egemenliğin kullanılması halk ile temsilcileri arasında paylaşılmış durumdadır. Egemenliğin kullanımını halkın seçtiği temsilcilere bırakması açısından temsili demokrasiyle, referandum gibi araçlarla doğrudan katılımın sağlanmasıyla doğrudan demokrasiye benzer özellikler göstermektedir (Gözler, 2010, ss. 120-124). Bu demokrasi modelinde halk imza toplamak suretiyle kanun çıkartması için yasama organını harekete geçirebilirken referandum ile bir yasanın kabul edilmesine ya da kabul edilmemesine karar verebilmektedir (Teziç, 2006, s. 232).

6. Türkiye’de Demokratik Dönüşümün Temel Belirleyicileri

Demokrasinin varlığı veya yokluğu çeşitli şartlarla ifade edilir. Türkiye serüveni denilen bu uzun süreçte bütünü ile bir değerlendirme yapabilmek oldukça güçtür. Dolayısıyla bu bölümde Türk demokrasisinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimine genel bir değerlendirme şeklinde yer verilecektir. İlk olarak Osmanlı döneminde yaşanmış olan demokratikleşme hareketlerine kısaca değinildikten sonra cumhuriyetten günümüze demokratik dönüşümün temel belirleyicileri olarak kendisini doğrudan etkileyen toplumsal ve ekonomik etkenler, seçimler, siyasi partiler, darbeler, sivil toplum örgütleri, kamuoyu ve medya, AB üyelik süreci başlıkları altında incelenecektir.

6.1. Osmanlı Dönemi

Türk toplumunun iki yüz yılı aşkın süredir devam eden demokratikleşme sürecinin başlangıcını 1808 yılında imzalanan ve görece ilk kez padişahın mutlak otoritesinin kısıtlandığı Sened-i İttifak kabul edersek, günümüze kadar bu yolculuğun bazen hızlanan bazen de duraksayan temposuyla düşe kalka ilerlediğini söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde bürokratik yapısı, siyasi egemenliğin padişahın tekelinde olduğu ve diğer devletlere mutlak üstünlüğün sağlandığı bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu durum 19. yüzyılın sonuna kadar neden temsili kurumların oluşmadığının da bir göstergesidir (Özbudun, Ergüder, Kalaycıoğlu ve Turan, 1988, ss. 2-4). 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla yaşanan ilk toprak kaybı ve devamında başlayan duraklama ve gerileme sürecinde Batı’nın ve Rusya’nın her alanda güçlenmesi karşısında Osmanlı Devleti bozulan kuvvetler dengesini lehine çevirmek adına başta askeri alanda olmak üzere devlet yönetiminde birtakım reformlar gerçekleştirmiştir (Karpaz, 1996, s. 31). Ancak bu reformların demokratikleşme adına değil, devleti bulunduğu durumdan kurtarmak için yapıldığını belirtmek yerinde olacaktır (Kaliber, 2002, s. 107).

Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci’nde (1997) belirtildiği gibi Osmanlı devlet ve egemenlik anlayışına uygun olmamasına ve padişahın istememesine rağmen devleti bulunduğu durumdan kurtarmak için imzalanan Sened-i İttifak halk egemenliği anlamı taşımasa da padişahın yetkilerini sınırlamış ve Tanzimat Dönemi için basamak oluşturmuştur. Sened-i İttifaktan sonraki bir başka yenilik anayasacılık hareketlerinde önemli bir yere sahip olan Tanzimat Döneminin yaşanmasıdır. 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı ile benzer özellikleri taşıyan 1856 Islahat Fermanı da bir başka hukuki düzenlemeleri içeren yenilik olarak tarihteki yerini almıştır. Bu iki fermana göre padişah yetkileri kısıtlanarak hukuk kurallarına göre hareket edileceği belirlenmiş, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tüm uyruklara eşit haklar tanınmış ayrıca can ve mal güvenliği anayasal zeminde güvence altına alınarak askeri,

vergi ve yargısal alanda düzenlemeler yapılmıştır. Ancak Genç Osmanlılar da denilen ve Avrupa'da buldukları süre zarfında yayınladıkları eserlerle demokrasi fikirlerini yaymış olan bazı aydınlar tarafından bu düzenlemeler yeterli görülmemiş ve Tanzimat Dönemini sona erdirerek 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiştir (Güneş, 1985, s. 12). Böylelikle kuruluşundan beri mutlakıyet ile yönetilen Osmanlı Devleti parlamenter hayata geçmiştir. Mamafih yeni anayasa ve ilk parlamento gelişmeleri de dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından 1877-1878 yıllarındaki Rus Harbi gerekçe gösterilerek askıya alınmıştır (Kızıltan, 2006, ss. 251-272). Meclisin kapatılarak anayasanın yürürlükten kaldırılması ülkede özgürlük mücadelesini yeniden başlatmıştır. Bu bağlamda ülke içinde ve başka ülkelerde gizli cemiyetler kurulurken bunlardan en önemlisi İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyetin mevcut düzen karşısındaki ayaklanması neticesinde II. Abdülhamit 1908 yılında Meclisi yeniden açarak Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymuştur (Karpat, 1996, s. 37). II. Meşrutiyet dönemi olarak adlandırılan bu gelişmelerle birlikte siyasi partiler ve dernekler kurularak gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. *Türk Parlamento Tarihi* (1997) adlı eserde de belirtildiği gibi ülkede anayasal düzene tekrar geçilip demokrasi adına ümitler yeşerirken bu durumu tersine çevirecek iç siyasi çekişmeler gün yüzüne çıkmış ve çok partili dönem sona erdirilerek demokratik ilkelerle bağdaşmayan gelişmeler yaşanmıştır. Diğer taraftan mebuslar arasında yaşanan ideolojik ayrılıklar 1911 yılında geniş tabanlı bir siyasi parti olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasına vesile olmuştur. Bu gelişme karşısında iktidarı kaybedeceğini düşünen İttihatçılar parlamentonun kapatılmasını sağlamış ve yeni bir seçim ile tekrar meclise girmişlerdir. Demokratik yollarla başa geçen İttihatçıların bu başarısı da uzun sürmemiştir. Zira Makedonya'da eyleme geçen genç subaylar hükümeti görevden almış ve meclisi dağıtmıştır. 1914'te yeniden açılan meclis, 1918'de padişah Vahdetin tarafından dağıtılana kadar görevini sürdürmüştür. 1920'de tekrar toplanan Mebusan Meclisi son olarak Misak-ı Milli kabul etmiş ve itilaf devletleri tarafından İstanbul'un işgal edilmesiyle artık görev yapamaz hale gelmiştir (Gözübüyük, 2003, s. 109). Bu durum Osmanlı Devleti'nde kendine yer edinmeye çalışan parlamenter sistemi fiilen ve hukuken sona erdirmiştir (Güneş, 1985, s. 42).

Sonuç olarak dış baskılar neticesinde zoraki yapılan ve küçük bir seçkinler grubu dışında toplumsal taban bulamadığından yüzeysel kalan reformlar Osmanlı Devleti'nin çöküşüne engel olamamış ve hatta bazı tarihçilerin iddialarına göre de çöküşü hızlandırmıştır.

6.2. Cumhuriyetten Günümüze

1923'ten 2000'li yıllara kadar geçen sürede demokratik kurum ve kuruluşlar kurularak halkın hizmetine sunulurken, iç ve dış politikada yaşananlar demokratikleşme sürecini doğrudan etkilemiştir. Bu etkiler kısmen demokrasinin gelişiminde olumlu rol oynarken bazen de demokrasinin işlevini sekteye uğratmıştır. Aynı zamanda bu süreçlerin temelini de cumhuriyetin kuruluşundan sonra yapılan inkılap hareketleri oluşturmuştur. Bu bölümde Türkiye'de demokratik dönüşümün temel belirleyicilerine değinilmeye çalışılacaktır.

6.2.1. Toplumsal ve Ekonomik Etkenler

Toplumsal ve ekonomik etkenleri kendi içerisinde ailenin, dinin, kentleşmenin, eğitimin ve ekonominin rolü olmak üzere beş kategoriye ayırmak mümkündür. Bittabi bu sayı daha da artırılabilir ancak toplumsal ve ekonomik etkenler bakımından genel bir değerlendirme yapıldığını hatırlatmak yerinde olacaktır.

Kategorize edilmiş olarak karşımıza ilk çıkan aile kavramı, yapı itibarıyla Osmanlı döneminde başlayan Batılılaşma hareketi ile değişim yaşamaya başlamıştır. Türk ailesinin alışkanlıkları ve yaşam tarzını etkileyen Batı kültürü aynı zamanda aile içindeki erkek egemenliğindeki cinsiyete dayalı hiyerarşiyi de yumuşatmıştır. Eşitlikçi yöndeki bu değişim neticesinde erkek ve kız çocukları arasındaki sosyalleşme farkı da azalmıştır (Kağıtçıbaşı, 2015, s. 55). Medeni Kanun'un ilan edilmesiyle birlikte de kadın-erkek eşitliği sağlanmıştır. 1930'da oy kullanma hakkı,

1934'te seçme ve seçilme hakkı verilen Türk kadınına tanınan hak ve özgürlükler aile yapısının değişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği çalışma hayatı da kadınlara ekonomik bağımsızlık kazandırırken toplumdaki rollerinin de değişimini başlatmıştır. Bu bağlamda Atatürk'ün kadınlara biçtiği rolün ve Batılılaşmaya dönük demokratik bir toplum yaratmanın en güzel örneğini Sabiha Gökçen gerçekleştirmiş ve model olmuştur (Arat, 1999, s. 85). Böylece kadınlar açısından çağdaşlaşma süreci istenilen düzeyde olmasa da ilerleyen yıllar için önemli bir adım atılmıştır.

Modern sanayi toplumlarındaki sosyal değişmelere bağlı olarak değişen kırsal-kentsel aile yapılarıyla birlikte toplumlar da homojenliğini kaybederek heterojenleşmektedir. Bunun sonucu olarak da geniş ailelerin çekirdekleşerek izole olması, akraba bağlarının zayıflaması, evlenme yaşının değişmesi gibi birtakım farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Demokratik açıdan ailenin önemi ele alındığında kararlara katılım demokratik kişiliğin gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bireylerin demokratik kültüre sahip olmasını sağlayacak temel birim ailedir. Bireyin ailesinde alacağı bu bilinç ile demokratik toplumlar oluşacaktır. Türkiye'deki veriler incelendiğinde de aile içi şiddet oranının bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Kuşak çatışması da aileyi tehdit eden diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Kongar, 2000, s. 594). Dolayısıyla Türk ailesi için geleneksel yapıdan tam anlamıyla ayrılmadığı müddetçe demokratik bir hüviyete ulaşmış denilemez.

İkinci olarak inanç dünyasının yanı sıra toplumsal hayatı da şekillendiren din anlayışının rolüne bakıldığında Türklerin 9. yüzyıldan itibaren İslam dinini kabul ettikleri bilinmektedir. Modernleşme içindeki Türkiye'de İslam sosyal kimlikten bağımsız değerlendirilmiş ve çağdaşlaşmak adına laikliğin onun yerini dolduracağı düşünülmüştür (Aydın, 2000, s. 139). Bu doğrultuda Batıdan alınan laiklik ilkesiyle saltanat ortadan kaldırılmış, egemenliğin kaynağı dinden alınıp halka verilmiştir (Kongar, 2000, s. 242). Toplumun laikleşmesi için yapılan çalışmalar halk nezdinde kabul görmemiş ve dinin boşluğu doldurulamamıştır. Bu durum da cemaatler, tarikatlar ve siyasilere tarafından istismar edilmiş ve sonuç olarak demokrasinin gelişimine engel olan gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Demokrat Partinin çok partili hayata geçişteki muhafazakâr söylemleri, Refahiyol Partisi döneminde 28 Şubat'a giden süreçte yaşananlar ya da Özal'ın "Siyasal İslam" kimliği bunlara örnek gösterilebilir.

Üçüncü olarak birçok toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimi beraberinde getiren temel öğelerden biri olan kentleşme incelendiğinde toplumların gelişmişliğini ölçen önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Okur-yazarlık oranlarının ve kitle iletişim araçlarına ulaşımın siyasal davranışları etkilediği göz önüne alındığında kırsal kesimden kentlere nüfus hareketlerindeki veriler gösterge olacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'de 1950'lerden itibaren sanayileşme ile birlikte köyden kente göç yaşanmaya başladığını göstermektedir. Yoğun göç alan kentlerde sağlıklı kentleşme yaşanmakla birlikte demokrasi için önem arz eden sivil toplum örgütleri oluşmaya başlamıştır. Kentlerin büyüüp gelişmesiyle birlikte katılımcılık kültürü de gelişme göstermiştir (Emini, 2006, s. 530).

Dördüncüsü, toplumda var olan kültürü bireylere aktarmayı ve bu sayede bireylerin davranışlarını etkileyerek hem toplumsal hem de siyasal hayata adapte olmalarını sağlayan eğitim, demokrasilerin toplumda kabul görmesinde önemli bir role sahiptir. Diğer bir ifadeyle eğitim seviyesi yüksek olan toplumlarda demokrasinin kabul görmesi daha kolay olmaktadır. Kozlu'ya göre de kendi kendine idare edebilmeyi öğrenmenin yolu eğitimden geçmektedir (Kozlu, 1995, s. 223). Temel amaçlarından birisi de demokrasiye sahip çıkacak, demokrasiyi geliştirecek bireyler yetiştirmek olan eğitimin bu anlamda 1739 sayılı Milli Eğitim Kanununda yer alan demokrasi eğitimi ilkesi ile desteklendiği görülmektedir (Cafoglu, 1997, s. 597-599). Diğer taraftan

eğitim ile ilgili yapılan çalışmalar II. Mahmut zamanında ilköğretimin zorunlu hale getirilmesiyle başlamıştır. 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile modernleşmenin temelleri atılmış, Türk alfabesinin kabulü ile okur-yazar artışı sağlanmış, temel eğitimin zorunlu hale getirilmesiyle birlikte de okulların sayısında artış yaşanmıştır. Böylelikle katılımcı ve etkin bireylerin yetişmesi amaçlanmıştır (Emini, 2006, s. 529).

Beşinci ve son etken olarak ekonominin demokrasi ile doğrudan ilgili olduğu yıllardır tartışılmıştır (Türkkan, 1996, s. 1). Bir toplumda ekonomi, demokrasinin yerleşmesi açısından önem taşıırken kentleşme, eğitime ulaşma, sanayileşme, kültürün yaygınlaşması gibi olgularla da sebep sonuç ilişkisini doğurmaktadır. Demokrasiden uzaklaşmanın ekonomik hayata yansımaları da enflasyon, kapitalist sınıfın oluşmaması ve borçlanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik olayların toplum üzerindeki etkileri siyaset ile de doğru orantılıdır. Özbudun'a göre ekonomik gelişmeler siyasi tutumları geliştirirken diğer taraftan da siyasi yabancılaşmaya yol açabilmektedir. Böylelikle ekonomik gelişme siyasete bireysel katılımı olumlu yönde etkilerken mobilize katılımı da azaltmaktadır (Özbudun, 1975, s. 120). Türkiye odaklı ekonomik gelişmelere bakıldığında ise Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak temel amaç haline gelmiştir. Bu hedef doğrultusunda sanayileşmeye önem verilerek devletçilik politikası benimsenmiş ve ülkeye özel sermaye çekilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde İktisat Kongreleri ile planlamalar yapılarak piyasa ekonomisine geçmek ve toplumun toprak kültürünün demokratik ve sanayi kültürü ile bütünleşmesini sağlamak için geleceğe yönelik, modern düzenlemeler yapılması amaçlanmıştır. 1950'li yıllardan itibaren de toprak sahipleri, devlet memurları, tüccarlar ve aydınların oluşturduğu orta sınıfın güçlenmesi ile otoriter hükümet şeklinin eli zayıflamıştır (Beetham ve Boyle, 1998, s. 126). Diğer taraftan yine bu dönemden itibaren siyasal değişimlerde etkili işçi sınıfı ve sermayenin kişilerin elinde toplandığı küçük esnaf grubu ortaya çıkmış ve sendikalar aracılığı ile siyasal fikirler yayılmaya başlanmıştır (Karpas, 1996, s. 97).

6.2.2. Siyasi Partiler

T.C. 1982 Anayasasınının 68. maddesinde yer aldığı şekliyle siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirilen siyasi partiler, demokrasinin hem ön koşulunu oluşturmakta hem de varlığını garanti altına almaktadır. Ancak tek başına partilerin var olması demokrasi için yeterli olmamaktadır. Siyasi partiler, halkın yönetime katılabilmesine ve yönetenleri belirleyebilmesine aracı olurken bu misyonlarıyla da demokrasinin siyasal hayata yerleşimini sağlamaktadırlar. Nihayetinde demokratik yönetildiğini iddia edip siyasi partilerin kurulmasını veya çalışmasını engelleyen hiçbir ülke yoktur. Siyasi partilerin iktidar olma amacı dışında halkı siyasal ve toplumsal sorunlar karşısında bilinçlendirme, kamuoyu oluşturma, halktan gelen istek ve talepleri yetkili mercilere ulaştırma gibi görevleri de vardır. Bu nedenle demokrasinin siyasi partilere muhtaç olduğu ve partisiz demokrasinin günümüzde olamayacağını belirtmek gerekir (Tunaya, 1980, s. 279). Zira siyasi partiler olmazsa birçok seçmen beklentilerini dile getirebilecek bir örgütlenmeye sahip olamayacaktır.

Bir siyasi partinin yukarıda değinilen misyonları gerçekleştirebilmesi için anayasal çerçevede özgürce örgütlenebilmesi, iktidara gelebilmesi için meşru yollarla faaliyetlerde bulunabilmesi, kamuoyu oluşturmada iktidarın elinde olan imkanlardan yararlanabilmesi ve en önemlisi yöneticileri denetleyebilecek özgürlüğe sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda demokrasi sadece yönetenlerin seçimle işbaşına gelmesi olarak nitelendirilemez. Çağdaş demokrasi, adil ve serbest bir seçim sonrası göreve gelen yöneticilerin çoğulculuğa saygı duyarak katılımcı, müzakereci ve özgürlükçü bir anlayışla ülkeyi yönetmesini gerektirmektedir. Diğer taraftan tüm toplumun çıkarını gözetmek adına yöneticilerin buldukları faaliyetler için hesap vermesini garanti eden hukuk devleti ilkesi benimsenmeli ve belirli aralıklarla tekrarlanan yarışmacı, adil ve özgür seçimler yapılmalıdır (Şahin, 2008, s. 17).

Siyasi partilerin demokrasi ile ilişkisinden bahsederken değinilmesi gereken başka bir konu da parti içi demokrasi kavramıdır. En basit ifadeyle partinin iç işlerinde demokrasi ilkelerinin uygulanması olarak tanımlanabilen parti içi demokrasi, parti içindeki karşıt düşüncelerin ve farklı çözüm önerilerinin ifade edilebilmesi, yönetici ve kararların belirlenmesinde katılımcı anlayışın uygulanması için önemlidir. Bu noktada da kendi içinde demokratik değerlere sahip olmayan bir partinin iktidara geldiğinde demokrasiyi benimsemesi ve geliştirmesi beklenemez. Parti içi demokrasi konusu Türkiye’deki siyasi partiler açısından incelendiğinde hiyerarşik bir yapının varlığı yani parti liderlerinin tekelinde olan bir egemenlik görülmektedir (Çapoğlu, 1994). Bu durumda da parti içi demokrasinin uygulanabilmesine engel olmaktadır.

Siyasi Partilerin tarih sahnesine çıkışına bakıldığında modern anlamda ilk örneklerine 19. yüzyılda İngiltere ve ABD’de rastlanmaktadır. Türkiye’de ise 1908’de Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Yasal mevzuat çerçevesinde de siyasi parti kavramı ilk kez 1961 Anayasasında kendine yer bulabilmiştir (Kışlalı, 1995, s. 273).

6.2.3. Seçimler

Günümüzün çağdaş demokratik ülkelerinde seçim kavramı önemli bir yere sahiptir. Halkı temsil edecek yöneticileri belirleyen seçim işlemi birtakım teknik düzenlemeleri de içermektedir. Bunların başında kuşkusuz seçim sistemlerinin belirlenmesi gelmektedir. Seçim sistemleri ülkelerin siyasal ve toplumsal yaşamına doğrudan etkide bulunduğundan uygulamada hangi yöntemlerin olacağı sürekli tartışılmaktadır. Bu tartışmalar daha ziyade temsilde adalet ve istikrar etrafında şekillenirken her ülke kendisine uygun olan bir seçim sistemini tercih etmektedir (Tuncer, 1999, s. 4).

Modern demokrasilerde uygulama şekli olarak karşımıza çıkan temsili demokraside halk seçeceği temsilciler aracılığıyla egemenliğini kullanmaktadır. Dolayısıyla etkin siyasal makamları belirleyen seçim kavramı için demokrasinin “olmazsa olmaz” unsuru denilebilir. Öte yandan modern demokrasilerde seçim sisteminin iki işlevi vardır. İlki halkın yönetime katılarak farklı görüşleri iktidara taşınması, ikincisi ise seçimin sonucunda hükümetin ortaya çıkmasıdır. Seçim hukukunda bu işlerden ilki “demokratik temsil” ya da “adalet”, ikincisi ise “istikrar” ilkesi olarak ifade edilmektedir (Yüzbaşıoğlu, 1996, s. 105).

Seçimler doğası gereği seçime katılmak ve seçilebilmek şeklinde iki unsuru bünyesinde barındırır. Yani bir tarafta aday olanları seçmek için sandık başına giden seçmen varken diğer tarafta seçilebilmek için aday olan kişiler vardır. Seçme hakkı günümüz demokratik rejimlerinin hepsinde olduğu gibi gerekli şartlara haiz tüm vatandaşlara ait bir haktır. Demokratik bir seçimde özgür ve eşit şartlarda yarışan adaylar ve serbestçe istediği siyasi partiye oy veren seçmenin olması gerekir. Ayrıca seçim sonuçları her türlü hileden uzak, adil bir sayım ile belirlenmelidir.

Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri incelendiğinde ise Meşrutiyet dönemlerinde demokratik değerlerden uzak olan iki dereceli çoğunluk yöntemiyle seçim yapıldığı görülmektedir. 1946 yılında tek dereceli seçimin uygulanması ve 1950 yılında gizli oy, açık sayım ilkesinin belirlenmesi ile demokratikleşme adına önemli bir adım atılmıştır. 1961 yılı itibariyle de nispi temsil sistemi uygulanmıştır (Emini, 2006, s. 535).

6.2.4. Darbeler

“Ordu-Millet” geleneği ve asker ocağının kutsallığı düşüncesi Türk topraklarında yüzyıllardır süregelen bir yaklaşım olmuştur. Başta Cumhuriyetin kuruluşu olmak üzere birçok zaferin askeri kuvvetle sağlanması ve Atatürk gibi asker kökenli kişilerin siyasi iktidarın başında bulunmaları, asker bürokratların siyasi yönetimlerde etkinliğini artırmıştır. 73 yıllık çok partili hayattında Türkiye Cumhuriyeti de kimi zaman sivil-asker bürokratların iş birliği yapıp ortak hareket

ettiğine, kimi zaman da siyasi çatışmalar yaşadıklarına tanıklık etmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden itibaren çağdaşlaşma ve demokratikleşme yolunda adımlar atan Türkiye’de sayısız yazardan yazara farklılık gösteren 1960 ve 1980 askeri darbeleri, 12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997 askeri müdahaleleri ve son olarak 15 Temmuz 2016 darbe girişimiyle demokrasi dışı olaylar vuku bulmuştur. Bu acı olaylar neticesinde ülkede insan hakları ve özgürlükler yara almış ve demokrasinin gelişimi engellenmiştir. Halkın seçimle işbaşına getirdiği siyasi iktidarı illegal yollarla yerinden ederek yönetimi ele geçirmeye çalışmak ya da alınacak siyasi kararlara müdahalede bulunmak ne demokrasi ile ne de hukuk ile bağdaşmamaktadır. Ancak bu olaylar ülkede belli bir sivil kesim tarafından desteklenmiştir. Bu durum da demokrasinin Türkiye’nin siyasal kültüründe zayıf olduğunu göstermektedir.

6.2.5. Sivil Toplum

Türkiye’de demokrasi kavramıyla birlikte özellikle 1980’lerden itibaren gündeme gelen sivil toplum kavramı genel anlamda devletten özerk, kendi kendini oluşturan, gönüllü ve kendi ayakları üzerinde durabilen örgütlü sosyal bir yaşam alanıdır (Sarıbay, 1997, s. 33). Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) yer aldığı bu alanda farklı dünya görüşleri karşılıklı hoşgörü ve barış içinde bir arada olabilmektedir. Sivil toplumun demokrasi ile ilişkisine bakıldığında siyasi otoriteden güçlü ve belirleyici bir sivil toplumun siyaset biliminde demokratik rejim olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Çaha, 2007, s. 125). Batılı demokrasilerde sivil toplum kamusal bir kontrol mekanizması oluşturarak iktidarı yetkisini kötüye kullanmaması için denetlemektedir (Gönenç, 2001, s. 47). Devleti denetleyebilen ve siyasal anlamda yeni seçenekler üretebilen sağlıklı bir sivil toplum bulunduğu ülkede demokrasinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Sonuç itibarıyla günümüzde ağırlık kazanan düşünce katılımcı, dinamik ve politik mekanizmayı etkileyen bir sivil toplumun demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu oluşturduğudur (Aslan, 2010, ss. 357-374).

Sivil toplum bir taraftan devleti sınırlandırırken diğer taraftan da devlet tarafından korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir ilişkinin de ancak çağdaş toplumlarda yaşanabileceği ileri sürülmektedir (Gönenç, 2001, s. 50). Bu doğrultuda sivil toplum için demokrasi adına zorunlu olduğunu ancak tek başına yeterli olamayacağını belirtmek yerinde olacaktır.

Türkiye açısından sivil toplum ele alındığında ise vakıflar, loncalar, tarikatlar ve dini cemaatler var olsa da Osmanlı döneminde devletten ayrılmış, özel bir alana hakim örgütlenmeden bahsedilemez. Cumhuriyet döneminde ise tek partili siyasal hayatta demokrasinin toplumsal ayağı olan sivil toplumu oluşturan farklı düşüncelerin ifade edilip uygulamaya geçildiği bir dönem olmadığı görülmektedir. 1980 askeri darbesi sonrası gündeme gelen ve özellikle AB üyelik süreci ile adından sıkça söz ettiren sivil toplum Türkiye’de devlet eliyle kurulmaya çalışılmıştır. Oysa tanımında da yer aldığı üzere devletin güdümünde yer almamalıdır.

6.2.6. Kamuoyu ve Medya

1741 yılında “halkın düşüncesi” anlamında ilk kez İngilizler tarafından, 1744 yılında da “toplumun tavrı” anlamında Rousseau tarafından kullanılan kamuoyu kavramı bilim adamlarının 20. yüzyılın başından itibaren üzerine eğildikleri bir konu olmuştur. Bu durumun oluşmasında 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkan şehirleşme, sanayileşme, okuryazarlık oranındaki artış, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve demokratikleşme etkili olmuştur (Atabek, 2002). 18. yüzyıl öncesi ele alındığında haberleşme ve ulaşım imkanlarının kısıtlılığının yöneticilerin düşüncelerini alt tabakadaki kişilere aktarmalarını engellediği ve dolayısıyla kamuoyunun oluşumunun önlenildiği görülmektedir. Bu dönemde Avrupa’daki siyasal iktidarlar halkın görüşlerini etkileyerek mevcut düzeni tehdit eden bir hareketle karşılaştığında bunu zor kullanarak bastırmayı tercih etmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda demokratik gelişmelerin yaşanmaya başlaması ve genel oy hakkı

ile toplumun bütün kesimlerinin siyasal iktidarları belirlemeye başlaması, yöneticileri kamuoyunun görüşlerini dikkate almaları zorunluluğunu doğurmuştur. Demokratik ülkelerde adayların ve siyasi partilerin seçimle yönetime gelmelerinden dolayı öncelikle kamuoyunu ikna etmeleri gerekecektir. Nitekim bu gelişmeler ışığında demokratik ülkelerde kamuoyu oldukça önem arz etmeye başlamıştır (Ginsberg, 1986, s. 11). Kamuoyunun etkili bir role sahip olması da onun siyasal iktidarlar tarafından yönlendirilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu noktada da medyanın etkisi oldukça fazladır. Halk siyasal gelişmeleri ve hükümet politikalarını medya aracılığıyla takip etmekte ve bu sayede seçimlerde karar vermektedir (Irvan, 1994-95, s. 76).

Türkiye’de medya ve onun aracılığı ile kamuoyu üzerindeki gelişmelere bakıldığında 1980 darbesi sonrasında her kurumda olduğu gibi medyada da değişimler yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde medya siyasi konularda haber ve yorum yapmaktan kaçınmış, halkın sesini duyurmadığı için de halk desteğinden uzaklaşmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren de medya kuruluşları sermaye grupları tarafından yönetilmeye başlanmış ve ticari firma haline gelmişlerdir (Gezgin, 2006). Medya sektörünün kar etmeyen yapısı ve medya patronlarının başka alanlardaki yatırımları, eleştiriden uzak hatta hükümete yakın bir anlayışla yayıncılık yapmalarına sebep olmuştur. Sonuç itibarıyla Türkiye’de medyanın yıllardır tarafsız kalamadığı ve medya patronları ile iktidar arası yakın ilişkiler sonucu bir nevi otosansür ikliminin etkisi altında faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bu manada Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü’nün yapmış olduğu basın özgürlüğü sıralamasında Türkiye’nin 180 ülke arasından 149. sırada yer alması da medyanın özgür olmadığını göstermektedir (Sözeri, 2015).

6.2.7. AB’ye Üyelik Süreci

Kuruluşunun 61. yılında olan birlik; ekonomik ilerlemeler dışında siyasal istikrar, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve toplumsal barışa önem veren bir topluluk olduğu iddiası ile karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin de demokratikleşme süreci 1959 yılında AB ilişkileri ile boyut değiştirmiştir. Türkiye’nin AB’ne üye olmak istemesi demokrasi anlamında önemli adımlar atılmasını da beraberinde getirmiştir (Sözen, 2004, s. 2). Bu üyelik süreci ile birlikte Türkiye’de demokratik gelişmeler desteklenmiş ve yeni reformlar hız kazanmıştır (AB Bakanlığı, 2013, s. 5). İlk olarak 1999’da aday ülke kabul edilen, 2005’de de müzakerelerin başlamasıyla birlikte Türkiye AB tarafından belirlenmiş olan kriterleri yerine getirmek için önemli adımlar atmıştır (Baltacı, Eke ve Avcı, 2012, s. 147). Kubicek’e göre 2000-2005 arası bu dönem Türkiye’nin demokratikleşme adına altın çağı olarak ifade edilmektedir (2011, s. 914). AB tarafından Türkiye’de yaşanan gelişmelerin yer aldığı ilerleme raporlarına bakıldığında olumlu ve olumsuz anlamda ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin 2015 yılı Türkiye Raporu’nda 7 Haziran seçimlerine katılımın %84 olması Türk demokrasisi adına olumlu değerlendirilirken, partilere yönelik %10’luk seçim barajının seçimlere ilişkin hukuki çerçevenin eksikliği olarak belirtilmiştir (2015, s. 3). Genel anlamda AB üyelik sürecinin demokratikleşme bağlamında Türkiye’ye olumlu yönde etkisi olduğu görülürken basın özgürlüğü, hukukun bağımsızlığı ve özgürlükler gibi konularda yol alınması gerektiğini de ortaya koymaktadır.

7. Sonuç

Atatürk’ün ifadesiyle “19. yüzyıl itibarıyla mukavemet edilemez bir kuvvet ve cereyan halini alan” demokrasi, Türkiye özelindeki serüveninde birtakım engeller ile karşılaşmış ve günümüzde de karşılaşmaya devam etmektedir. Demokrasi yolculuğunda yaşanan olaylara bakıldığında kesimlerin demokrasiyi başkalarına kendi görüşünü kabul ettirmek olarak tanımladığını, bunun sonucunda da demokrasi kavramının uygulama aşamasında tam olarak anlamını bulamadığını görmekteyiz. Diğer taraftan yaşanan askeri müdahaleler demokrasinin gelişimine set çekmişken halen devam eden rejim tartışmaları da demokrasiyi sekteye uğratacak gözükmektedir.

Türkiye ekseninde demokrasiyi etkileyen düşünsel etkenlere bakıldığında ve vatandaş özgürlükleri, adil ve özgür seçimler, politik kültür ve katılım, devlet fonksiyonları gibi unsurlara göre belirlenen Dünya Demokrasi İndeksine (The Economist Intelligence Unit, 2018) göre 165 ülke içerisinde 110. sırada yer alan Türkiye'nin sıralaması göz önüne alındığında demokrasiye ulaşmak için sağlam adımların atılması gerekliliği açıktır.

Batı'da farklı toplumsal kesimlerin mücadelesi sonucu gerçekleşen dönüşümlerle elde edilen demokrasinin dayanağı tarihsel ve kültürel birikimler olmuştur. Türkiye'de ise modernleşme toplum temelli olmaktan ziyade devlet elitleri öncülüğünde yürütülmüş ve hem siyasal hem de ekonomik hayatta onların belirleyicilik kazanmasına yol açmıştır. Demokrasinin yaşayabilmesi, demokrasiye inanan ve onun için çabalayan siyasal iradenin varlığına bağlıdır. Hukukun üstünlüğüne inanmış yöneticilerin bulunması, demokrasilerin milletlere hizmet eden bir rejime dönüşmesinin temel şartıdır. Ayrıca demokrasinin varlığı ve devamlılığı devletin yanı sıra toplumun da demokratlaşması ile mümkündür. Toplumun demokratikleşmesi için de demokratik kültürün içselleştirilmesi gerekir. Bir ülkenin kısa süre içinde bütün demokrasi standartlarını yakalayabilmesi mümkün değildir. Ancak bu kadar acıyı çeken bir toplum bugünkü demokrasi standardından daha yüksek bir seviyede olmalıdır. An itibarıyla demokrasi yürüyüşünün sürdüğü görülmektedir. Bu durumun devam edip etmeyeceği ise muğlaklığını korumaktadır.

Kaynakça

- AB Bakanlığı. (2013). *Türkiye Tarafından Hazırlanan 2012 İlerleme Raporu: Yapılan Çalışmalar ve Kaydedilen İlerlemeler*. Ankara : Fotomat Matbaacılık.
- Aktan, C. (1997). Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi. *Yeni Türkiye Dergisi* , 130-149.
- Arat, Y. (1999). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. S. Bozdoğan içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 82-98). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Aristo. (1990). *Politika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslan, S. (2010). Sivil Toplum ve Demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 357-374.
- Atabek, N. (2002). Kamuoyu, Medya ve Demokrasi. *Kurgu Dergisi* , 223-238.
- Avrupa Komisyonu. (2015). *Komisyona Çalışma Dokümanı 2015 Yılı Türkiye Raporu*. Brüksel : AB Genişleme Stratejisi.
- Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Bağcı, H. E. (2007). Siyaset ve Demokrasi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi* , 1-19.
- Bal, H. (2014). David Held'in Sınıflandırmasına Göre Demokrasinin Klasik Modelleri. *The Journal of Academic Social Science Studie* , 213-229.
- Baltacı, C., Eke, E., & Avcı, M. (2012). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Türk Anayasal Demokrasisi Üzerine Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 133-149.
- Beetham, D., & Boyle, K. (1998). *Demokrasinin Temelleri*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Birch, A. (1993). *Concepts and Theories of Modern Democracy*. London: Routledge.
- Büyükkaragöz, S., & Kesici, Ş. (1998). *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını.
- Cafoğlu, Z. (1997). Eğitim ve Demokratik Kimlik. *Yeni Türkiye Dergisi*, *Türk Demokrasisi Özel Sayısı* , 594-598.
- Collier, D., & Levitsk, S. (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *Word Politics* , 430-451.
- Çaha, Ö. A. (2007). *Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Çapoğlu, G. (1994). *Türkiye'de Siyasi Tıkanıklığı Aşmak İçin*. Ankara: Stratejik Araştırmalar Vakfı .
- Dahl, R. (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği ve Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasal Partiler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Emini, F. (2006). Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinin Düşünsel ve Tarihsel Temelleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi* , 521-540.
- Erdoğan, M. (1997). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gezgin, S. (2006). Medya ve Demokrasi. *20. Alman-Türk Gazeteciler Semineri*, (s. 165-176). Antalya.

- Ginsber, G. (1986). *The Captive Public*. New York: Basic Books.
- Gönenç, A. (2001). *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*. İstanbul: Alt kitap.
- Gözler, K. (2001). *Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Göztepe, E. (2010). *Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri*. Ankara: TBB Yayını.
- Gözübüyük, A. (2003). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Heywood, A. (1997). Demokrasi. *Liberal Düşünce Dergisi* , 108-121.
- Huntington, S. (1991). *The Third Wave Democratization in The Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Huntington, S. (1996). *Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyılın Sonlarında*, Yetki Yayınları, Ankara.
- Hüner, M. (2013). Antik Yunan Demokrasisi - Modern Demokrasi Karşılaştırması. *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi* , 162-183.
- Irvan, S. (1994-95). Demokratik Sistemde Medyanın Rolü. *Birikim Dergisi* , 76-83.
- John, R. (2006). *Halkların Yasası*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2015). Türkiye’de Aile Kültürü. *Kadın Araştırmaları Dergisi* , 49-57.
- Kaliber, A. (2002). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletim Yayınları.
- Karadağ, A. (2006). Sürdürülebilir Demokrasi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Bilimler Dergisi* , 75-101.
- Karpat, K. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Kışlalı, A. (1995). *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 251-272.
- Kongar, E. (2000). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kozlu, C. (1995). *Türkiye Müzesi İçin Misyon Arayışları ve Asya Modelleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kubicek, P. (2011). Political Conditionality and European Union’s Cultivation of Democracy in Turkey. *Democratization* , 910-931.
- Laski, H., & Strachey, J. (1962). *Demokrasi Nedir?, Sosyalizm Nedir?* İstanbul: Evren Yayınları.
- Marshall. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nevins, A., & Commager, H. (2005). *ABD Tarihi*. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Ortaylı, İ., (2018). *Türkiye’nin Yakın Tarihi*. İzmir: Timaş Yayınları.
- Özbudun, E. (1975). *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Özbudun, E., Ergüder, Ü., Kalaycıoğlu, E., & Turan, İ. (1998). *Perspectives on Democracy in Turkey*. Ankara: Turkish Political Science Association.
- Öztekin, A. (2010). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Parkinson, N. (1976). *Siyasal Düşüncenin Evrimi*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Sarıbay, A. (1997). Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum. *Liberal Düşünce Dergisi* , 32-43.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Schmidt, M. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Sözen, A. (2004). *Türkiye’de Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde Demokratikleşme ve Türk Dış Politikasına Yansımaları*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Sözeri, C. (2015). *Türkiye’de Medya-İktidar İlişkileri Sorunlar ve Öneriler*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü.
- Stanley, B. (2006). *Democracy, Encyclopedia of Philosophy*. New York: Thomson Gale Corporation.
- Şahin, B. (2008). *Liberal Demokrasinin Temelleri: Güncel Demokrasi Tartışmaları*. İstanbul: Orion Yayınları.
- Tanilli, S. (1996). *Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Teziç, E. (2006). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- The Economist Intelligence Unit, (2018). *Democracy Index 2018: Me too? Political participation, protest and democracy*.

- Tunaya, T. (1982). *Siyasal Kurumlar*. Ankara: Ekin Yayınları.
- Tuncer, E. (1999), 18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçimleri, Sayısal ve Siyasal Değerlendirme, TESAV Yayınları, Ankara.
- Türk Parlamento Tarihi. (1997). *Meşrutiyete Geçiş Süreci I ve II. Meşrutiyet*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Türkkan, E. (1996). *Ekonomi ve Demokrasi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Uygun, O. (2003). *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Yayla, A. (2000). *Liberal Bakışlar*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yüzbaşıoğlu, N. (1996). Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* , 103-150.